

ve *el-Menâr* tefsiri gibi konuları ihtiva eden eser İsmail Cerrahoğlu tarafından *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde geniş şekilde tanıtılmıştır (XVI | 1986), s. 203-211). 7. *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ev mes'ebetü't-tekârub beyne'l-müslimîn* (Tunus 1966). 8. *et-Teķaş-şûf fi'l-İslâm* (Tunus 1968 [konferans]). 9. *Mevķifü'd-dîn mine'l-İlm ve'l-aķ-lâķ* (Tunus 1968 [konferans]). 10. *Terâci-mü'l-a'İlâm* (Tunus 1970). Eserde Tunuslu bazı âlimlerin hayatı anlatılmaktadır. 11. *Dirâsât İslâmiyye min vahyi leyleti'l-ķadr* (Tunus 1971 [konferans]). 12. *el-Muķâḡaratü'l-Maġribiyyât* (Tunus 1974). Çeşitli konularla ilgili yedi konferans ihtiva etmektedir. İbn Âşûr ayrıca Ebû Ali el-Kâlî'nin *Kitâbü Ef'al*'ini neşre hazırlamış, eser ölümünden sonra yayımlanmıştır (Tunus 1972).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeki Velidî Togan, XXII. *Müsteşrikler Kongresi*, İstanbul 1953, s. 7; İbrâhîm Medkûr, *Ma'a'l-Hâlidîn*, Kahire 1401/1981, s. 150-156; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîn*, III, 310-314; Muhtâr b. Ahmed Ammâr, *Muḡammed el-Fâzûl İbn 'Âşûr: ḡayâtühü ve eṣeruhü'l-fikrî*, Tunus 1985, s. 19, 26, 54 vd., 151 vd.; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'ıyyûn fi ḡamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 258-259; Sâdık ez-Zemerlî, *A'İlâm Tûnisıyyûn* (trc. Hammâdi es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 349-354; Muhammed ed-Desûkî, "Muḡammed el-Fâzûl İbn 'Âşûr", *ME*, XLII/5, Kahire 1970, s. 401-406; İsmail Cerrahoğlu, "Muḡammed Fâzûl İbn 'Âşûr, et-Tefsîr ve ricâlüh", *ACİFD*, XVI (1986), s. 203-211; M. Talbi, "İbn 'Âşûr", *Eİ²* (İng.), III, 720; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 18-19.

AHMET COŞKUN

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhîr (ابن عاشور، محمد الطاهر)

Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhîr
b. Muhammed b. Muhammed
eş-Şâzelî b. Abdîkâdir
b. Muhammed b. Âşûr
(ö. 1284/1868)

Tunuslu müftü, edip ve şair.

1230'da (1815) Tunus'ta doğdu. İslâmî ilimler alanında önemli şahsiyetler yetiş-tiren İbn Âşûr ailesine mensuptur. Ailenin bilinen en eski atası olan ve Fas'ın Mera-keş şehrinde bulunan İdrîsîler'in soyun-dan gelen Âşûr 1030 (1621) yılında Endü-lüs'ten Fas'a göç etti. Burada Selâ şeh-rine yerleşen Âşûr'un oğlu Muhammed, 1055'te (1645) göç ettiği Tunus'ta ailenin birçok ilim adamı yetiş-tiren kolunu teşkil etti.

İbn Âşûr, küçük yaşta babasını kaybe-dince büyük kardeşi Şeyh Muhammed

Hamde'nin himayesinde büyüdü. Zeytû-ne Medresesi'nde yüksek tahsilini tamamladıktan sonra (1259/1843) aynı medre-seye müderris olarak tayin edildi (1262/1846). Nahiv, belâgat, fıkıh usulü, hadis ve Fars edebiyatı üzerine verdiği dersler öğrenciler arasında büyük ilgi uyandırdı. 1267'de (1851) Tunus Valisi Ahmed Paşa tarafından kâdîkudât seçildi. Hukuk bil-gisinden ve kanunları uygulamada gös-terdiği hassasiyetten dolayı mahallî yöne-timlerden destek ve takdir gördü. Vali Muhammed Sâdık Paşa zamanında 1277'-de (1860-61) Mâlikî müftüsü tayin edildi. Aynı yıl müdürlüğüne getirildiği Evkaf İdaresi'nde vakıfların ıslahına çalıştı ve beytûlmâle nezaret etti. 15 Şevval 1277'-de (26 Nisan 1861) açılan el-Meclisü'l-ek-ber'e başkan yardımcısı seçildi. Valinin danışma meclisi olan el-Meclisü'l-hâss'ın da üyesi olan İbn Âşûr daha sonra nakîbü-leşraflık görevini üstlendi. Yetiştirdiği öğ-renciler arasında Vezir Muhammed Azîz Bû Attûr, Vezir Yûsuf Caît, Şeyhülislâm Ahmed İbn Hâce, dil âlimi Sâlim Bû Hâ-cib, Şeyhülislâm Mahmûd b. Hâce, müftü Muhammed en-Neccâr, tarihçi Muham-med Bayram el-Hâmis, Şeyhülislâm Ah-med Küreyyim ve müftü Hüseyin b. Hü-seyin sayılabilir. Öğrencilerine karşı bir hâmi ve bir arkadaş gibi davranan İbn Âşûr onlara tefekkür ve eleştiri mantığı kazandırmaya çalıştı. Servetinin çoğunu satın aldığı kitaplara harcadı. İbn Âşûr, 21 Zilhicce 1284'te (14 Nisan 1868) Tu-nus'ta vefat etti. Dedesi Muhammed Şâ-zelî b. Âşûr'un zâviyesinde Sîdî Ali ez-Ze-vâvî hazîresine defnedildi. Şeyh Kâbâdû onun için bir mersiye yazmıştır.

Geleneksel anlayış doğrultusunda dil ve fıkıhla ilgili birçok esere şerh, hâşiye ve ta'lîk yazdığı için daha ziyade dilci ve hukukçu olarak tanınan İbn Âşûr geniş edebiyat kültürü olan bir yazar, iyi bir şair ve hatiptir. İbn Sehl'in müveşşahına nazîre olarak yazdığı müveşşahı çok be-ğenilmiştir. Muhammed es-Senûsî tara-fından derlenmiş bir kısım şiirlerini ihti-va eden mecmuanın bir nüshası Tunus el-Medresetü'l-Haldûniyye Kütüphanesi'n-de bulunmaktadır (DMBİ, IV, 172).

Eserleri. 1. *Hedıyyetü'l-erib ilâ aşda-ķi'l-ḡabîb* (Hâşiye 'alâ Şerḡi Katri'n-ne-dâ) (Kahire 1296/1877). İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Ḳaṡrû'n-nedâ ve bellû's-ṣa-dâ* adlı nahve dair eserine yine kendisinin yazdığı şerhe hâşiye olup 1958'deki Tu-nus millî eğitim reformuna kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. 2. *Şifâ'ü'l-ķalbi'l-erîḡ bi-Şerḡi Bürdeti'l-medîḡ*

(Kahire 1296/1877). Bûsîrî'nin *Ḳaṣıdetü'l-bürde*'sine İbn Merzûk el-Hatîb tarafın-dan yazılan şerhin ihtisarıdır. 3. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti İbn Sa'd el-Hacerî 'alâ Şerḡi'l-Üṣmûnî 'ale'l-Elfiyye*. Müellifin öğrencisi Ahmed Küreyyim tarafından derlenmiştir. 4. *Teķârîr 'alâ Hâşiyeti'ṣ-Şabbân 'alâ Şerḡi'l-Üṣmûnî 'ale'l-El-fiyye*. Tamamlanmamış bir eserdir. 5. *el-Ġayṣü'l-İfrîķi* (Hâşiye 'ale's-Sıyâlkû-ti 'ale'l-Muṡavvel). Hatîb el-Kazvî'nin *et-Telḡîṣ*'ine Teftâzânî tarafından yazılan *el-Muṡavvel* adlı şerhe Abdülhakîm es-Sıyâlkûtî'nin yazdığı hâşiyeyle hâşiyedir. Tamamlanmamış olan eserine bir nüshası Tunus Zeytûne Kütüphanesi'nde bulun-maktadır. 6. *Hâşiye 'alâ Şerḡi'l-İṣâm li-Risâleti'l-beyân*. Ebû'l-Kâsım es-Se-merkandî'nin *el-İstî'âre* adlı risâlesine İsmâüddin el-İsferâyînî tarafından yazı-lan şerhe hâşiyedir. 7. *Hâşiye 'alâ Şer-ḡi'l-Maḡallî li-Cem'î'l-cevâmî'*. Tâced-din es-Sübkî'nin *Cem'ü'l-cevâmî'*'ne Ce-lâleddin el-Maḡallî tarafından yazılan şer-he hâşiye olup tamamlanmamıştır. 8. *Kunnâṣe*. Bazı fikhî konularla ilgili notlar olup torunu Muhammed Tâhîr b. Âşûr'un kütüphanesinde (Tunus) bir nüshası bu-lunmaktadır. 9. *et-Ta'İlķāt*. Müellifin *Şa-ḡiḡ-i Müslim*'e dair açıklamalar mahiye-tindeki notlarından ibarettir (bu eserler için bk. Muhammed Mahfûz, III, 303; DMBİ, IV, 172).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû'd-Diyâf, *İḡḡâfû ehlî'z-zamân* (nşr. Ah-med Abdüsselâm), Tunus 1966, VIII, 135-136, 165-167, 243, 283, 394; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 392; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Tûnis ve Câmî'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Di-maşk 1971, s. 108-111; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü-ellifîn*, 1391, III, 300-303; Muhammed en-Ney-fer, *'Unvânü'l-erib*, Beyrut 1996, II, 898-905; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 18-19; M. Talbi, "İbn 'Âşûr", *Eİ²* (Fr.), III, 742-743; Ali Refîî, "İbn 'Âşûr", *DMBİ*, IV, 171-172.

ATILLA ÇETİN

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhîr (ابن عاشور، محمد الطاهر)

Muhammed et-Tâhîr b. Muhammed
b. Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî
(1879-1973)

Tunuslu ilim ve fikir adamı,
müfessir, fakih,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Tunus'ta doğdu. Fas asıllı olup gittikleri Endülüs'ten göç ederek Selâ'ya (Fas), da-ha sonra bir kolu Tunus'a yerleşen Âşûr ailesine mensup olduğundan dedeleri gi-bi İbn Âşûr lakabıyla anıldı. Yetişmesinde,

Cem'iyetü'l-evkâf reisi olan babası Muhammed b. Muhammed Tâhir ile anne tarafından dedesi olan başbakan Muhammed el-Azîz Bû Attûr'un ayrı bir yeri vardır. İlk öğrenimini Muhammed Bû Attûr'un gözetimi altında tamamladı; 1892'de bir orta ve yüksek öğretim kurumu olan Zeytûne Camii'ne girdi. Zekâsı ve üstün kabiliyetiyle dikkati çektiği için kendisine özel bir program uygulandı. Önce Şeyh Sâlih eş-Şerîf'in derslerine devam etti. Daha sonra Şeyh Sâlim Bû Hâcib'den Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî'sini*, İbnü's-Şeyh diye bilinen Ömer b. Ahmed'den Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl'ini*, Muhammed b. Neccâr'dan kelâma dair *el-Mevâkıf'ı* okudu. İbrâhim el-Mârgînî, Muhammed b. Yûsuf, Muhammed en-Nahîlî, Mahmûd İbnü'l-Hoca gibi daha pek çok âlimin derslerine devam etti. 1899'da tamamladığı yüksek öğrenimi esnasında Fransızca öğrendi. 1903 yılında Zeytûne Üniversitesi'nde ikinci derece öğretim elemanı kadrosuna tayin edildi. O sırada Tunus'a gelen Muhammed Abduh'un konferans ve sohbetlerine katıldı. Alışverişte muhayyerlik konusunda yaptığı çalışmayı tamamlayarak aynı üniversitede birinci derece kadroda öğretim üyesi oldu (1905). Bundan sonra da önde gelen âlimlerden ders okumayı sürdürdü ve icâzetler aldı. Üniversitede daha çok Arap dili ve edebiyatı, fıkıh usulü, hukuk felsefesi (makâsîdü's-şerfa), hadis ve tefsir okuttu. Ayrıca Sâdıkiyye Medresesi'nde 1905-1932 yılları arasında fâsılalı olarak on altı yıl kadar hocalık yaptı. Bu arada oğlu Muhammed Fâzıl ve Cezayirli Abdülhamîd b. Bâdis gibi pek çok öğrenci yetiştirdi. Zeytûne Üniversitesi öğretim üyeliğine tayin edildikten bir yıl sonra aynı üniversitenin eğitim ve öğretiminden sorumlu heyette hükümet temsilcisi oldu. 1908'de Tunus Millî Eğitim programlarının ıslah edilmesi için kurulan komisyonun üyeliğine, 1911'de Yüksek Vakıflar Meclisi ve Toprak Karma Ko-

misyonu üyeliklerine getirildi. Üniversite reformu için çeşitli tarihlerde (1910, 1924, 1933) kurulan komisyonlarda çalıştı; ıslahatçı fikirleriyle yeni düzenlemelerin yolunu açtı.

İbn Âşûr, üniversitedeki görevi ve akademik faaliyetleri yanında 1913'ten itibaren on yıl Mâlikî kadılığı yaptı. 1924'te Meclis-i Şer'i'de Mâlikî müftüsü ve başmüftü vekili, üç yıl sonra da başmüftü oldu; aynı zamanda Zeytûne Üniversitesi'nin eğitim ve öğretiminden sorumlu dört kişiden oluşan ilmi kurulun da üyeliğine getirildi. Osmanlılar'ın Tunus'u fethinden itibaren şeyhülislâmlık makamına Hanefî başmüftü tayin etme geleneğine 1932'de son verilmesi üzerine ilk Mâlikî şeyhülislâmı oldu. Aynı yıl Zeytûne Üniversitesi'ne rektör tayin edildi. Üniversitede yapmak istediği yeniliklere karşı çıkanların başlattığı öğrenci hareketleri yüzünden bir yıl sonra rektörlükten alındıysa da 1945'te aynı göreve yeniden getirildi ve 1952'ye kadar bu görevde kaldı. Ülkede cereyan eden siyasî olaylar ve bunların üniversite çevresindeki etkileriyle baş gösteren kargaşa ve huzursuzluğa rağmen reform faaliyetlerinden tâviz vermediği için ikinci defa rektörlük görevine son verildiyse de 1956'da üçüncü defa rektörlüğe getirildi. Aynı projeyi uygulamaya devam ederek 1960 yılına kadar görevini sürdürdü.

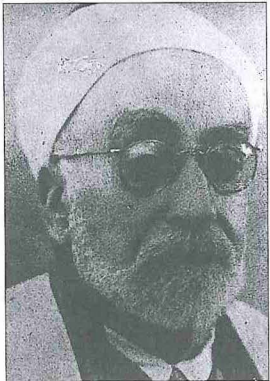
1950'de Kahire Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'ye, 1955'te Şam el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabî'ye üye seçilen İbn Âşûr, Küveyt Vezâretü's-şuûnî'l-İslâmiyye tarafından hazırlanan *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*'nin telif çalışmalarına katıldı. 1951'de İstanbul'da yapılan milletlerarası müsteşrikler kongresinde bulundu. Hac farızasını ifa ettikten sonra çeşitli İslâm ülkelerine ve Avrupa'ya seyahatler yaptı. 1968'de arkadaşşı Hasan Hüsnî Abdülvehhâb ile birlikte en yüksek seviyede kültür liyakat nişanı aldı. İslâmî konulardaki başarılarından dolayı 1972 ve 1973 yıllarında Tunus cumhurbaşkanlığı tarafından ödüllendirildi. Hayatı boyunca ilmi çalışmalarını, fikrî mücadeleleri ve faaliyetlerini aralıksız sürdüren İbn Âşûr 12 Ağustos 1973'te başşehir Tunus'ta vefat etti ve Zellâc Mezarlığı'na defnedildi.

İbn Âşûr, ilmi ehliyeti yanında düşünceleriyle de dikkat çekmiş, çalışmalarını Kur'an ve Sünnet'in anlaşılması ve müslümanların çeşitli meselelerinin çözümü üzerinde yoğunlaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim'in ilmi tefsirini benimseyenler arasında yer almış, Kur'an'ın her çağda muha-

taplarının kültür ve anlayış seviyelerine uygun düşen bir üslûba sahip olduğuna inanmıştı (*Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, I, 44-45). Kur'an-ı Kerim'in, hitaplarında çoğunluğu ümmî olan Araplar'ı ve onların anlayış seviyelerini esas aldığını, dolayısıyla sonradan ortaya çıkan ilimleri ona izâfe etmenin yanlış olacağını iddia eden Şâtîbî'yi (ö. 790/1388) eleştirmiştir. İbn Âşûr'a göre Kur'an, Araplar'ın ümmiliğini onaylamak için değil onların seviyelerini yükseltmek için gelmiş sonsuz bir mucizedir; onda, her çağdaki ilmi inkişafların kazandırdığı anlayışlara uygun bilgilerin bulunması tabiidir. Her devrin ve her toplumun insanları ondan nasibini almalıdır. Engin ve derin mânaları çok özlü olarak ifade etmesi ve günü gelince bunların daha iyi anlaşılır olması Kur'an'ın bir başka mucizevi yönünü teşkil eder (a.g.e., a.y.).

Onun ısrarla üzerinde durduğu hususlardan biri de dinin hükümlerinde gözetilen ana gayeler ve hikmetler şeklinde özetlenebilecek olan makâsîdü's-şerfa konusudur. *Makâsîdü's-şerfatü'l-İslâmiyye* adlı eseriyle Şâtîbî'den yaklaşık altı asır sonra bu konuya tekrar dikkat çeken İbn Âşûr, gerek Kur'an ve Sünnet lafızlarının (nas) anlaşılmasında ve olaylara uygulanmasında gerekse hakkında nas bulunmayan durumlarla ilgili hükümlere ulaşmada makâsîd ilmine ayrı bir önem atfeder. Şâriin hükümleri sevkederken gözettiği ana gayeler ve hikmetler bilinmediği takdirde nasları anlama, yorumlama ve ictihad faaliyetinin eksik olacağını belirtir. Onun anılan eseri bu önemi vurgulamayı, *Uşûlü'n-nizâmi'l-ictimâ'î fi'l-İslâm* adlı eseri de aynı bakış açısını içtimaî hayatı düzenleme ve ıslah etme projesinde bir metot olarak uygulamayı amaçlar. İbn Âşûr, şâriin hükümleri koyarken belli amaçlar gözettiği noktadan hareketle Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının da hukukî gayeleri açısından bazı ayırımlara tâbi tutulması gereğinden söz eder; dinin taabbüdî nitelikteki hükümlerinin öylece korunması, muâmelât alanında taabbüdüllik sınırının en aza indirilmesi gerektiği üzerinde durur. Muâmelâtla ilgili hükümlerde ta'îlin yapılmayışının ve hukukun ana gayesinin göz ardı edilmesinin içtimaî hayatı sıkıntıya düşüreceğine inanır (*Makâsîdü's-şerfatü'l-İslâmiyye*, s. 13-14, 22-23, 44-47).

İbn Âşûr'a göre fıkıh usulü, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce tedvin edilen fûrûa ait hükümleri teyit ve temellendirmeyi, şâriin lafızlarını ve bu lafızların niteliklerini dil ve mantık kurallarına ağır-

Muhammed
Tâhir İbn Âşûr

lık vererek açıklamayı konu edindiğinden şer'î hükümlerin hikmetlerini ve hukukun ana gayelerini izah etmeyi amaçlayan makâsîd ilmine ayrıca ihtiyaç vardır. Klasik fıkıh usulü kitapları makâsîd ilmine çok az yer verir ve hukukun hikmet ve gayesini anlamada yetersiz kalır. Öte yandan fakihlerin istidlâl ve ta'îlleri usul kaidelerini örnekletmede, hukuk mantığını ve cedel tekniğini geliştirmede yardımcı olabilir de özellikle muâmelât alanında hukukun amaçlarını araştıranlar ve içtimâî islahat projeleri üretenele açısından yararlı olmayabilir (a.g.e., s. 5-9).

İbn Âşûr makâsîd konusuna, İzzeddin İbn Abdüsselâm ve Şehâbeddin el-Karâfî gibi az sayıda ilim adamının eğildiğini hatırlattıktan sonra bu konuda sadece Şâtîbî'nin müstakil bir eser ortaya koyduğunu, onun da gereksiz açıklamalarla sözü uzatıp bazı meseleleri birbirine karıştırdığını ve bir kısım mühim gayeleri dikkatten kaçırdığını, bu yüzden hedeflenen amacın gerçekleşmemiş olduğunu söyler. Şâtîbî'nin bu konudaki ciddi katkılarını ve kendisinin onu izlediğini inkâr etmemekle beraber onun yaptıklarını nakletme veya özetleme gibi bir yol da tutmaya çağına dikkat çekerek kendi çalışmasının bu alanda yenilik getirme hedefini vurgular. Gerçekten de İbn Âşûr'un *Maķâşîdüş-şer'îati'l-İslâmiyye*'yi üç bölüme ayırıp ilk bölümde hukukta gaye probleminin önemine ve hükümlerin gayelerini belirleme çalışmalarının metodolojisiyle ilgili bazı temel meselelere dikkat çekmesi, ikinci bölümde hukukî düzenlemelerin tamamına veya büyük çoğunluğuna hâkim olan amaçları, üçüncü bölümde de belli başlı hukuk dallarında ön plana çıkan hedefleri ayrı ayrı ele alması, bu alanda sistematik çalışma yapmak isteyenler için ufuk açıcı bir plan sağlamıştır. Ancak bu alandaki çalışmaların can damarı sayılabilecek olan "hükümlerin gayelerini belirleme metodları"nı özel bir başlık altında incelemesine rağmen (a.g.e., s. 19-23) bu konuda sağlam kriterler geliştirebildiğini söylemek kolay olmadığı gibi faydalandığı birçok örneğin hararetle savunduğu kesin veya kesine yakın ilkeler ortaya konulması çabalarının karakteriyle bağdaştırılmaz nitelikte olduğu görülür. İbn Âşûr'un da konuyu selefleri olan Şâtîbî, Necmeddin et-Tûfî, İbn Abdüsselâm gibi ilke bazında ele aldığı ve lafızcı yorumla bu üslûpta bir eleştiri getirdiği, makâsîd konusunda genel tesbit ve kategorik ifadelerle yetindiği, ayrıntıya inip ilkelerin örnek-

lendirilmesine geçtiğinde de (a.g.e., s. 143-207) fıkıhın klasik doktrin ve kurumlarını merkeze alıp bunlara makâsîd ve hikmet açısından bazı açıklamalar getirmekle yetindiği görülür (geniş bilgi ve değerlendirme için bk. İsmâîl el-Hasenî, s. 129-225, 439-442).

Gerek eserlerinde gerekse çeşitli vesilelerle yaptığı ilmî ve fikrî mahiyetteki konuşmalarında İslâm'ın insan fitratına en uygun din olduğunu, getirdiği tevhid akîdesi, toplum düzeni ve yüce ahlâk kurallarıyla kıyamete kadar ideal din olma özelliğini devam ettireceğini anlatan İbn Âşûr, gerçek bir İslâm toplumunun ahlâkî temellere dayandığından söz ederek ferdin yetiştirilmesi, ahlâkî üstünlükleri, hak ve sorumlulukları üzerinde durmuş ve ancak böyle fertlerden meydana gelen bir toplumun devlet olma liyakatini kazanacağını ifade etmiştir. Ona göre müslüman olmak için Allah'ın birliğine ve sıfatlarına iman etmek ve O'na karşı gelmekten sakınmak (takvâ) yeterlidir. Bu çerçeveyi korumak kaydıyla müslümanlar inançlarında hürdür. Selefi, Eş'arî, Mâtürîdî, Mu'tezilî, Hâricî, Zeydî, İmâmî... hepsi -bazıları hatalı da olsa- müslümandır. İslâm birliğini de bu anlayış temin eder (*Uşûlû'n-nizâmî'l-ictimâ'î fi'l-İslâm*, s. 172). Öte yandan İbn Âşûr, İslâm'ın yönetim biçiminin kendi kurallarına göre oluşan bir demokrasi, yani demokrasinin özel bir şekli olduğunu öne sürer (a.g.e., s. 213).

Genç yaşından itibaren Tunus'un meseleleriyle ilgilenmeye başlayan İbn Âşûr öncelikle eğitim ve öğretimin islah edilmesi, adalet ve yargı işlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmüş, Zeytûne Üniversitesi'nin eğitim öğretim işlerinden sorumlu heyetinde görevlendirildiğinde ilk işi bu alandaki düşüncelerini bir rapor halinde hükûmete sunmak olmuştur. Bu raporda yer alan tekliflerin bir kısmı hemen uygulamaya konuldu. Daha sonra eğitim öğretim programlarının islahı için kurulan komisyonda üye iken de ikinci bir rapor hazırlayarak önce ilk öğretimin islah edilmesini ve bu maksatla Kayrevan, Sûse, Sefâkus, Tevzer, Kafsa gibi beş ayrı şehirde İslâmî eğitim veren ilköğretim okulları açılmasını önerdi. Ayrıca Zeytûne Üniversitesi'nin klasik ilimlerini de yeni bir anlayışla ele aldı; ders programlarına Arapça dil bilgisi, fizik, kimya ve cebir derslerini ilâve etti. Tunus'un dış dünya ile irtibatını sağlayarak millî ve mânevî değerleri korumak şartıyla eğitimi modern bir yapıya kavuşturmak istedi. Tunus bağımsızlığına kavuştuktan

sonra (1956) üçüncü defa Zeytûne'nin rektörü olduğunda da üniversite eğitiminin iyileştirilmesi yönünde çabalarını sürdürdü; ülkenin yargı ve adalet işlerinin islahında önemli katkıları oldu.

Mücadeleci bir kişiliğe sahip olan İbn Âşûr, ülkenin bağımsızlığa kavuşması ve kalkınması yönünde önemli gayretler gösterdi. Tunus'un ve diğer birçok İslâm ülkesinin yıllarca Batılı devletlerin işgali altında kalması ve işgalci güçlerin bu ülkelerde yaptığı tahribat onu derinden etkilemişti. Emperyalizmin her çeşidine karşı amansız bir mücadeleye girerek kendisi gibi düşünen diğer vatanperverlerle birlikte ön saflarda yer aldı; ülkede ve ülke dışında çeşitli faaliyetlerde bulundu. İbn Âşûr ilim, fikir, hareket ve mücadele adamı; mücahid ve müceddid bir âlim olmanın yanında tevazu, sabır, metanet, himmet, zühd ve takvâ gibi ahlâkî güzellikleri de nefsinde taşıyan bir şahsiyete sahipti.

Eserleri. İbn Âşûr'un tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili ve edebiyatına dair telif, şerh ve hâşîye türünde kırka yakın eseri olup yayımlanmış eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1. *et-Tahrîr ve't-tenvîr**. Otuz cilt halinde yayımlanan eserde (Tunus 1978, 1984), çeşitli tefsir meselelerinin ele alındığı 130 sayfalık bir mukaddimeden sonra mushaftaki sıraya göre âyetler tefsir edilmiş, belâgat nokteleri açıklanmış, önceki müfessirlerin işaret etmedikleri bazı hususlara yer verilerek hem klasik hem de çağdaş anlayış ortaya konulmaya çalışılmıştır. 2. *Keşfü'l-muğattâ fi'l-me'ânî ve'l-elfâz'i'l-vâkı'ati fi'l-Muvaṭṭa'* (Tunus 1975; Cezayir 1975). İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'* adlı eserinin şerhidir. 3. *en-Nazarü'l-fesîḥ 'inde maḍâ'iki'l-enzârî fi'l-Câmî'i's-şahîḥ* (Tunus 1979; Libya 1979). *Şahîḥ-i Buḥârî*'de izaha muhtaç gördüğü bazı konu ve kavramları açıkladığı bir eserdir. 4. *Uşûlû'n-nizâmî'l-ictimâ'î fi'l-İslâm* (Tunus 1964, 1977, 1985, 1989; Cezayir 1977). İki bölümden meydana gelen eserde telif sebebinin anlatıldığı uzun bir girişten sonra birinci bölümde fertlerin islahı konusu ele alınmış; inancın, düşüncenin ve amellerin düzeltilmesi, ilmî çalışma, kadınların toplumdaki yeri gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde toplumun islahı, İslâm birliği ve kardeşliği, siyasi sistem gibi konular üzerinde durulmuştur. 5. *Maķâşîdüş-şer'îati'l-İslâmiyye* (Tunus 1945-1946, 1978; Cezayir 1985). İlim âleminde büyük ilgi uyandıran ve üç bölümden meydana gelen eserde İslâm hu-

kukunda hükümlerin ana gayeleri konusu çeşitli açılardan ele alınarak tahlil edilmiş, fıkıh kültüründeki temel kavramlarla ilişkilendirilmiş, son bölümde hukukun ana gayeleri konusundaki genel teori ve kuralların muâmelât hukukunun bazı dallarına tatbiki yapılmıştır. Eser Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1988, 1996). 6. *Eleyse's-şubhu bi-karib* (Tunus 1967, 1988). Müellifin yirmi yedi yaşında iken kaleme aldığı eserde İslâmî eğitim meseleleriyle ilgili görüşler ele alınmıştır. 7. *Tahkikât ve enzâr fi'l-Kur'ân ve's-Sünne* (Tunus 1985). İbn Âşûr'a sorulan bazı sorularla bunların cevaplarını ihtiva eden eser oğlu Abdülmelik tarafından derlenmiştir. 8. *Divânü'n-Nâbiğa ez-Zübyânî* (Tunus 1976). İbn Âşûr'un derlemesi ve tahkididir.

Müellifin yayımlanmış diğer bazı önemli eserleri de şunlardır: *Uşûl'l-inşâ' ve'l-hiştâbe* (Tunus 1339); *Hâşiyetü't-tavzîh ve't-taşhîh li-müşkilâtı Kitâbi't-Tenkîh 'alâ Şerhi Tenkîhi'l-fuşûl fi'l-uşûl li-Şihâbiddîn el-Karâfî* (Tunus 1341); *Nakdün 'ilmiyyün li-Kitâbi'l-İslâm ve uşûl'l-hüküm* (Kahire 1344); *Şerhu Kaşideti'l-A'sâ el-Ekber* (Tunus 1929); *Mucezû'l-belâğa* (Tunus 1932); *el-Vakf ve âşârühü fi'l-İslâm* (Kahire 1937); *Şerhu'l-mukaddime fi'l-edebîyye li-şerhi'l-İmâm el-Merzûkî 'alâ divânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm* (Tunus 1958, 1978; Libya 1978; Beyrut, ts.); *Kışşatü'l-mevlid* (Tunus 1392/1972).

İbn Âşûr'un sayısı yirmiyi bulan yayımlanmamış veya yayım aşamasındaki eserlerinden bazıları da şunlardır: *Mecmû'a fetâvâ, Mecmû'a mükâtebe fi'n-nevâzili's-şer'iyye, Emâlî 'alâ Muhtasarı Halîl, Ârâ' ictihâdiyye, Emâlî 'alâ Delâ'ilü'l-i'câz li'l-Cürcânî, Ğarâ'ibü'l-is-ti'mâl, Uşûlû't-tekdâdüm fi'l-İslâm, Târîhu'l-'Arab* (diğerleri için bk. Muhammed Aziz b. Âşûr, I [1990], s. 45-46). Tunus, Kahire ve Dimaşk'ta çıkan çeşitli dergilerde çok sayıda ilmî araştırma ve makalesi yayımlanmış olan İbn Âşûr, ayrıca Ebû'l-Kâsım el-İsfahânî'nin *el-Vâzih fi müşkilâtı şî'ri'l-Mütenebbî* (Tunus 1968) ve Beşşâr b. Bürd'ün 7600 beyit ihtiva eden *Divânü Beşşâr b. Bürd* (I-III, Kahire 1369-1376/1950-1957, IV, Kahire 1966, ayrıca tamamı, Kahire 1967; Tunus 1976) adlı eserlerini neşretmiştir. İbn Âşûr, *Kitâbü Serikâtü'l-Mütenebbî ve müşkili me'ânih* (Tunus 1970) adlı eseri İbn Bessâm eş-Şenterîni'ye nisbet ederek yayımlamışsa da M. Rıdvân ed-Dâyê bunun İbnü's-Ser-

râc eş-Şenterîni'nin *Cevâhirü'l-âdâb ve zehâ'irü's-şu'arâ'* ve *l-küttâb* adlı eserinin dördüncü bölümü olduğunu tesbit etmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Âşûr, *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, I, 44-45; a.mlf., *Maķâsîdü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Tunus 1985, tür.yer.; a.mlf., *Uşûlü'n-nizâmi'l-ictimâ'i fi'l-İslâm*, Tunus 1985, s. 172, 213; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Tûnis ve Câmî'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Dimaşk 1391/1971, s. 123-126; Arnold H. Green, *The Tunisian Ullama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 89, 183-185, 206-207, 212-219, 249-250; Ammâr et-Tâlibî, *Âşâru İbn Bâdis*, Beyrut 1403/1983, III, 74-75, 95, 126; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü'ellîfîn*, III, 304-309; Hind Şelebî, *et-Tefsirü'l-'ilmî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm beyne'n-naẓariyyât ve't-tatbîq*, Tunus 1985, s. 22-23; Sâdik ez-Zemerî, *A'lâm Tûnisiyyûn* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 361-367; Muhammed Sâlih el-Câbirî, *et-Tevâşül's-şekâfî beyne'l-Cezâ'ir ve Tûnis*, Beyrut 1990, s. 38-42, 46, 55; Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsirü'l-'ilmî li'l-Kur'ân fi'l-mizân*, Dimaşk 1411/1991, s. 263-267; Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: İşkâlât ve mukârebât*, Beytülhikme 1991, s. 85-94; Abdülmecid Ömer en-Neccâr, *Fuşûl fi'l-fikri'l-İslâmî bi'l-Mağrib*, Beyrut 1992, s. 139-162; İsmâil el-Hasenî, *Naẓariyyetü'l-maķâsîd 'inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, Maryland 1416/1995, tür.yer.; Belkâsım el-Gâfî, *Şeyhü'l-Câmî'i'l-a'zam Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr: hayâtühü ve âşâruhu*, Beyrut 1417/1996; Ali eş-Şennûfî, *Havliyyetü'l-Câmî'ati't-Tûnisiyye*, sy. 10 (1973), s. 5-9; M. Rıdvân ed-Dâyê, "Kitâbü Serikâtü'l-Mütenebbî ve müşkili me'ânih li'bn Bessâm en-Naḥvî", *MMLADm.*, LXX/4 (1416/1995), s. 611-622; M. Talbî, "İbn 'Âşûr", *El2* [İng.], III, 720; Muhammed Aziz b. Âşûr, "eş-Şeyḥ Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr", *Dâ'iretü'l-ma'ârifü'l-Tûnisiyye*, Kartâc 1990, I, 40-46.

AHMET COŞKUN

İBN ÂT (ابن عات)

Ebû Ömer Ahmed b. Hârûn
b. Ahmed en-Nefzî eş-Şâtibî
(ö. 609/1212)

Endülüslü hadis hâfızı.

5 Şevval 542'de (27 Şubat 1148) Şâtibe'de (Jativa) doğdu. Dedelerinden Ât'a nisbetle İbn Ât diye tanındı. Endülü'sün büyük kabilelerinden Nefze'ye mensup olup bazı kaynaklarda Nukrî nisbesiyle anılması doğru değildir. İlk öğrenimine Şâtibe'de muhaddis ve fakih olan babasının yanında başladı. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüzeyl'den kıraat dersi aldı. Şâtibe Kadısı Muhammed b. Yûsuf b. Saâde, hâfız Uleym b. Abdülazîz, kadı ve muhaddis Ebû'l-Hattâb İbn Vâcib el-

Belensî ve İbn Beşkuvâl gibi âlimlerin talebesi oldu. Endülü's'teki öğrenimini tamamladıktan sonra hacca gitti. Ardından çeşitli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunarak İskenderiye'de Ebû Tâhir es-Sileffî ve İbnü'l-Mufaddal, Dimaşk'ta Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir ve Musul'da Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerden ilim tahsil etti; bir kısmından hadis rivayeti ve öğretimi için icâzet aldı. Kendisinden İbnü'l-Kattân el-Mağribî, Ebû'l-Hasan Sâid, hocası Ebû'l-Hattâb İbn Vâcib ve Ebû'l-Abbas İbn Seyyidünnâs rivayette bulundular. İbnü'l-Ebbâr'a Zilkade 608'de (Nisan 1212) hadis rivayeti hususunda icâzet verdi.

İbn Ât, Mâlikî fıkıhını iyi bilmekle beraber daha çok hadis alanında temayüz etti. Rivayet ve dirayetle ilgili hadis ilimlerine vâkıf, güvenilir bir muhaddis olup hadis metinlerini senedleriyle birlikte ezberinden rivayet etmesiyle tanınırdı. Nesir ve nazımın orta seviyede olduğu belirtilen İbn Ât'ın ulemâdan Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû'l-Yâbis ed-Dîbâcî hakkında yazdığı mersiyesi meşhurdur.

Her gün düzenlediği hadis meclislerinden *Şahîh-i Buḥârî* ve *el-Muvaḫḫa't* ezberinden okutan İbn Ât hayır işleriyle ilgilenen zâhid ve mütevazî bir kimseydi. Şâtibeliler, üstün meziyetlerinden dolayı İbn Abdülber en-Nemerî ve onunla iftihar ederlerdi. Benî Abdülmü'min'e (Mü'minîler) mensup idareciler sık sık İbn Ât'ın görüşlerine başvurur, özellikle Şâtibe şehriyle ilgili düzenlemelerde kendisinden faydalanırlardı. İbn Ât, 15 Safer 609'da (17 Temmuz 1212) İkâb Savaşı'nda şehid oldu.

İbn Ât'ın pek çok konuda eser telif ettiği bilinmekle birlikte bunlar günümüze ulaşmamıştır. *Reyhânetü'n-nefes (tenneffüs)* ve *râḥatü'l-enfûs fi zikri şüyûhi'l-Endelûs* adlı eserinde Endülü's'te kendilerinden öğrenim gördüğü hocalarını, *en-Nûzhe fi't-ta'rif (ve't-ta'rif) bi-şüyûhi'l-viche*'de ise doğuya yaptığı seyahatinde kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarını tanıttığı ve onlardan işittiği bazı hadislerle yer verdiği belirtilmektedir. Birinci eser *Keşfü'z-zunûn'da* *Reyhânetü'l-enfûs fi 'ulemâ'i'l-Endelûs* adıyla geçmiş, müellifin ismi ise muhtemelen dizgi hatası sonucu İbnü'l-Fât diye kaydedilmiştir (I, 940). Şiirlerinden pek çoğunun yer aldığı bu iki eserini ihtisar ettiği başka bir kitabından da söz edilmekte, ayrıca *Kitâbü't-Tûr* *'ale'l-veşâ'iki'l-mecmû'a* adlı bir çalışması olduğu kaydedilmektedir (Nübâhî, s. 116).